

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA DİNİ ESERLER Religious Structures In Seljuks Turkey

Muhammet KEMALOĞLU

Özet

XI. yüzyıldan itibaren Türk göçlerine sahne olan Anadolu'da Büyük Selçukluların İran'da gerçekleştirdikleri Türk-İslâm mimarisıyla, Anadolu kültürünün kaynaşmasından oluşan yeni bir sanat anlayışının ürünü olan kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserler daha sonraki yıllarda Beylikler ve Osmanlı mimarisine temel teşkil etmiştir. Anadolu Selçuklu sanat eserleri incelendiğinde bunları etkileyen başlıca faktörlerin İslâm inancı, İslâm öncesine kadar uzanan Türk kültürü ve nihayet yerli kültürler olduğu söylenebilir. Anadolu'nun fethi ve Türkiye Selçukluları Devleti'nin kurulmasından sonra, açılan bu yeni topraklara engin bir vatanseverlik duygusu ile bağlanan Selçuklu Türklerinin, vücuda getirdikleri dinî, içtimaî, iktisadi müesseseler yardımıyla, bu ülkeyi tam bir Türk yurdu ve iş diyarı hâline getirmeye çalıştıklarını biliyoruz. Bazen devlet adamlarının çalışmalarıyla, bazen hayırsever vatandaşların gayretiyle, birçok yerde de erbab-ı tasavvufun himmetiyle ortaya konulan Selçuklu müesseselerinin, ifâ ettikleri hizmetleri itibariyle tasnife tabi tutulmaları, ihtidâlara tesirleri konusunun rahatlıkla incelenebilmesi bakımından lüzumlu görülmüştür. Ne var ki, bunların tasnifi pek kolay değildir. Bu hususta hangi müesseselerin dinî veya içtimaî yahut iktisadî olduğunu tespit etmek güçleşmektedir. Söz gelişi, camîlerin ibadet yerleri olarak dinî müesseseler olduğu açıktır. Fakat dinî ilimlerin tahsil edildiği medreselerin içtimaî mi yoksa dinî müesseseler mi sayılması gerektiği hususu ortada kalmaktadır. Bu eksikliklere Bektaşî kültürüne ait eserlerin tasnifi de eklenmelidir. Bununla beraber biz şimdilik umûmî kabul gören, bugüne kadar yazılmış tasnifler üzerinde yürüyeceğimiz ve dönemin Bektaşî kültürüne ait dini eserlerini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: XI. Yüzyıl, Türkiye Selçukluları, Türk-İslâm mimârisi, Camî, Medrese, İmâret, Kervansaray, Alevilik, Bektaşî İnancı, Abdallar, Hacı Bektaş Veli

Abstarct

XI. century Great Seljuk Turks from Anatolia, Iran migrations perform the scene of the Turkish-Islamic architecture, consisting of the combination of the Anatolian culture with a new concept, the product of precious works of art brought into the body. Principalities and Ottoman architecture, this works as the basis for the later years. The main factors affecting these works of art are examined Anatolian Seljuk Islamic belief, dating back to before Islam can be said that Turkish culture and finally the native cultures. After the establishment of the conquest and Turkey Seljuk Anatolia State, in that new land to a profound feeling of patriotism and connected to the Seljuk Turks to make their religious, social, economic institutions help, we know that this country is trying to bring the case full Turkish homeland and business land. Sometimes the work of statesmen, sometimes the efforts of philanthropic citizens, many in Sufism support revealed by himmet of the Seljuk institutions, employment exercised their services are not subject to classification As has been shown necessary respect to examine easily the influence of the subject of apostasy. However, their classification is not easy. Religious or social institutions which are difficult to detect in this or that economic considerations. The advent of promise, as places of worship mosques is clear that religious institutions. But the madrasas of collection of religious knowledge remains or is in the middle of muster points should be considered Is that religious institutions. Classification of the works belonging to the Bektashi culture should be added to these deficiencies. However, we have now accepted the public, we walked up to date on the written grading period and will try to introduce the religious monuments of Bektashi culture.

Key Word: XI. Century, The Seljuks in Turkey, The Turkish-Islamic Architecture, Mosques, Madrasah, Imaret, Caravansaray, Alawism, Bektashi Tradation, The Abdals, Hadji Bektashi Veli

GİRİŞ

Türkiye Selçukluları Devleti bayındırlık faaliyetleriyle ülkenin her köşesini camî, han, kervansaray, imâret, köprü, çeşme ve medreselerle donatmıştı. Selçuklularda bâyındırlık ve imâr işleri emir-i mimârın başkanlığında yürütülürdü (Es, 2005:451-452). Anadolu Selçukluları'ndan günümüze kadar ulaşan en güzel yapılar arasında;

Ankara'da Aslanhane Camîsi, Afyon Karahisar'daki Ulu Camî, Konya ve Niğde'de Alâeddîn Camîleri, Kayseri'de Huand Hatun Camîsi ve külliyesi, Erzurum'da Çifte Minâreli Medrese, Sivas'ta Gök Medrese, Buruciye Medresesi ve Çifte Minâreli Medrese, Kırşehir Melik Gâzi Kümbeti, Ahlat'ta Ulu Kümbet ve Çifte Kümbetler, Aksaray-Konya ve Kayseri-Sivas yolları üzerinde Sultan Hanları, Nevşehir yakınlarında Ağzı Kara Han, Avanos yakınlarında Sarıhan, Sivas'ta İzzeddin Keykâvûs Dâru'ş-şifası, Konya'da Karatay Dâru'ş-şifası sayılabilir (Kemaloğlu, 2013: 1-18; Kemaloğlu, 2014: 289-301; Kemaloğlu, 2014:1-31; Kemaloğlu, 2015:62-79¹).

Camîler (Mescidler):

Müminlerin topluca Allah'a ibâdet ettikleri yerler olmaları itibâriyle camîler (mescitler) önemli dinî müesseselerdir. Camîler, Hz. Peygamber devrinden başlamak üzere, sâdece Müslümanların cemaat halinde namaz kıldıkları yahut Kur'an-ı Kerîm okudukları yerler olarak kalmamış, cemiyet için çok önemli olan dinî-içtimâî hizmetleri ile temâyüz etmiştir. İslamiyet'te, mahiyeti icabı, din ile siyaset ayrılmaz bir bütün olduğundan Halife ve Valiler bir taraftan camîde namaz kıldırırken, diğer taraftan birçok siyasi meseleyi de orada müzakere ediyorlardı. Henüz hususi meclis ve divanlar kurulmadan önce idarî işler de orada müzakere olunuyordu. Devlet hazinesinin (beytü'l-mal) muhafaza edildiği yer de camîlerdi. Camîler ayrıca mahkeme yeri olarak da kullanılıyordu (Mescit,1979:1-118; Kuban, 1968:60). Bütün bunların dışında, camîler birer talim ve terbiye yeri idiler. XI. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında medenî inkişaf görülmeye ve yeni müesseseler ortaya çıkmaya başladı. Günümüze intikal eden Selçuklu eserlerinden birçoğunun XII. yüzyılın son yarısı ile XIII. yüzyıla ait olması, ilk yüzyılın müesseseleşmekten çok yerleşmek ve hâkim olmak mücadeleleri ile geçtiğini göstermektedir. Günümüze intikal eden ilk Anadolu camîlerinin XII.

¹ Konu ile alakalı olarak ayrıntılı bilgi için; Kemaloğlu, M. (2013): XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmiler, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 39, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan, s. 1-18;Kemaloğlu, M. (2014a): "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârü'sşifalar", Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, Ocak-Haziran/1, s. 289-301;Kemaloğlu, M. (2014b): Türkiye Selçuklularında İçtimâî Müesseseler ve Eserler, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:1/Sayı:4/Aralık/2014 ISSN:2148-2292, Volume:1/Number:4/December, s.1-31 ile Kemaloğlu, M. (2015): "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:2/Sayı:5/Mayıs, s.62-79 adlı çalışmalarımıza bakabilirsiniz.

yüzyılın ikinci yarısından kalmış olması bu durumu ifade etmektedir. Fakat bu, ilk fetih yıllarında camilerin yapılmadığı manasına gelmez. Sultanların fethedilen şehir ve kasabalar için minberler göndermeleri, imam ve müezzinler tayin etmeleri camilerin varlığının açık işaretleridir. Muhtemelen bu camiler, kiliselerden çevriliyor veya günümüze kadar intikal etmeyen zayıf malzeme ile yapılıyordu. Kitabesi tespit edilemeyen küçük camilerden bir kısmı da bu devirden kalmış olabilir (Cahen, 1979:246; Çetin,1981:126).

Aslında camilerin, Anadolu'nun İslâmlaşmasına iki yönden tesiri olmuştur. Bu tesirlerden ilki ve şüphesiz asıl önemli olanı, Müslüman halka yönelik hizmetleri, ikincisi de gayr-i Müslimlerin ihtidâsına sebep olması ile ilgilidir. Camilerin yeni fethedilen şehir ve kasabalarda Müslüman halk için iskân mahalleri oluşturan ilk Selçuklu müesseseleri olmaları bu bağlamda önem taşımaktadır. Hemen her Anadolu şehrinde bu tür mescitlere ve çevrelerinde kurulan mahallelere rastlamak mümkündür. Bu durum camilerin, yeni iskân mahallerinin teşekkülüne ve gelişmesine, daha çok Müslüman'ın şehirlere yerleşerek şehrin görüntüsünü değiştirmesine ve İslâmlaşmanın süratlenmesine önemli ölçüde tesir ettiğini göstermektedir (Çetin,1981:129; Kemaloğlu, 2015:62-79).

Camilerin Müslüman halka yönelik ve çok daha mühim olan başka bu hizmeti de buralarda yürütülen tebliğ ve irşad faaliyetleridir. Böylece camilerde, en azından dinî heyecanı yaşatmak ve topluma cihâd ruhunu vermek gibi önemli hizmetler yerine getirilmiştir. İslâmlaştırma çalışmalarında bunun ne kadar önemli olduğu gayet açıktır, görevlilerin hutbe, vaaz ve başka yollarla halka camilerde dinî bilgiler kazandırmaya çalışmaları da çok önemlidir. Çünkü bu tür eğitim, faaliyetleri ile henüz **Şamanî** kültürünün izlerini muhafaza eden, dinî bilgileri oldukça zayıf geniş Türkmen gurupları hem dinî bilgilerle teçhiz edilmiş hem de daha, sağlam bir imânâ sahip Müslümanlar olarak yetiştirilmiş, böylece, kendilerine göre daha köklü kültüre sahip bulunan Hıristiyan ahali karşısında kolaylıkla eriyebilecek kitleler olmaktan kurtarılmışlardır. Dolayısıyla bu durum, İslâm kültürünün Anadolu'da güçlenmesine, siyasi hâkimiyet yanında kültür hâkimiyetinin de teşekkülüne imkân vermiştir. Kentlerin kuruluş ve gelişimleri, mahallelerin oluşumları, hep cami/mescit ilişkisi sonucunda olmuştur (Kuban, 1968: 193). Anadolu'da ilk inşâ edilen camiler surların içerisinde, hatta Konya Alâeddîn Cami'nde olduğu gibi iç kalede yapılmıştır. İlk camiler eski

geleneklerin devamı olarak sarayla bir arada inşâ edilmiştir. Böylelikle kenti idari ve dinî açıdan etkileyen iki unsurun birlikteliği şehrin yapılaşmasını sağlamıştır (Kemaloğlu, 2013: 1-18; Kemaloğlu, 2014: 289-301; Kemaloğlu, 2014:1-31; Kemaloğlu, 2015:62-79).

Selçuklu kentinde camî, imar veya iskânı arzu edilen kentin ya da mahallenin çekirdeğini oluşturmuştur (Kuban, 1968: 193). Camînin etrafında diğer işlevleri üstlenen yapılar da bazen yerleşebiliyordu. Mahallelerin oluşumunda camîler yönlendirmeyi sağlayan unsur olarak Osmanlı döneminde de karşımıza çıkmaktadır (Eravşar, 2002:343-373,419-433).

Anadolu'da ilk inşâ edilen camîlerin bir kısmı, eski kilise veya yapı kalıntıları üzerine kurulmuş, bazı camîler de şehir yapılaşmalarının merkezini teşkil etmiştir. Daha sonraları inşâ edilen camî ve mescitlerin genellikle yeni alanlarda kuruldukları bilinmektedir. Tarihi kaynaklarda şehirlerde ilk inşâ edilen bu camîlerin, Ulu Camî olarak adlandırıldığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Tanyeli, 1987:177). Kayseri Ulu Camî'nin, XIII. yüzyılda Sultan Camî olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Sümer, 1985:85). Yine Konya ve Sivas'ta Camîlerin Ulu Camî olarak ayrımının yapılmadığı görülmektedir. Selçuklu kentinde Sulatanların namaz kıldığı ve diğer camîlerden daha büyük Selâtin Camîleri bulunmaktadır. Türklerin Anadolu'da tutunmaları ve yerleşmeleri için yaklaşık üççeyrek asır geçmiş ve ancak Türkler Anadolu'daki yapı faaliyetlerine XII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren başlayabilmişlerdir. Bu sebeple XII. yüzyıl Anadolu'da Türk Camî mimarisinin de bir başlangıcı sayılabilir. XII. yüzyılın ilk yapısının Erzurum Kale Camî ve yüzyılın son yapısının da Kızıltepe Ulu Camî olduğu görülmektedir (Güler, M., Kolay, İ. A., 2006:83-90; Kemaloğlu, 2013: 1-18).

Namazgâhlar (Musallâlar):

Namazgâh (namaz yeri), Farsça bir kelime olup sözlük anlamı namaz kılınan yer manasındadır. Şehir dışında, kırdaki bir mihrap konulmak suretiyle, namaz kılınmak için hususi yapılan yerdir. Kervanlarla yapılan uzun yolculuklarda, Müslümanların konakladıkları yerlerde birer namazgâh bulunurdu. Bu yerlerin etrafına ve içine gölge

vermek için ağaçlar dikilir, yakınlarına da su içmek, abdest almak ve hayvanları sulamak için çeşme yapılırdı. Bazı namazgâhların üzerleri açık, bazılarının kapalı olurdu. Hutbe için minberi olan namazgâhlar da vardı. Sefer halindeki ordu da bu namazgâhlarda namaz kılar.

Ali Baba Namazgâhı (Musalla): Malatya-Battalgâzi. 1242-43 tarihinde, Sacettin İshakoğlu Kemalettin Kamyar tarafından yaptırılan bir Selçuklu eseridir.

Battalgâzi-Malatya: 1243 yılında Selçuklular tarafından yapılmıştır (Kemaloğlu, 2013: 1-18).

Ziyâretgâhlar:

Türkler arasında ziyâretgâhlara yönelik büyük saygının ve bu ziyâretgâhlar çerçevesinde var olan kültürel değerlerin kökeninde hiç şüphesiz eski Türk inançları ve İslâmiyetin kaynaşma olgusunun yattığı söylenebilir. Buna çeşitli zaman ve mekânlarda farklı dinî ve kültürel unsurların da katılması söz konusu olabilir. Ancak ağırlıklı unsurların eski Türk inançlarından ve bunların İslâmlaşmasından geldiği muhakkaktır. Türk halklarının ziyâretgâhlara yönelik gerek düşünüş gerekse davranış bakımından benzeri kalıpları olduğu söylenebilir. Bunlar da yine hem eski Türk inanç sistemi, hem de İslamiyet ile bağlantılıdır. Ziyâretgâhlara gitme nedenleri, bu mekânlarda sergilenen davranış ve gelenekler (sofra, kurban, çaput bağlama vb.), semboller ve bu ziyâretgâhlardaki biçim özellikleri bizi doğal olarak bu düşünceye götürmektedir. Büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevi'nin Türkistan'da bulunan ziyâretgâhı "İkinci Mekke" olarak görülmekte, halk tarafından buraya yapılan ziyaretler Hacca gitmekle eş tutulmaktadır. Bunu simgelemek üzere halk arasında "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Hoca Ahmed" deyişi yerleşmiş durumdadır. Anadolu'da Müslümanların her zaman ziyaret ede geldikleri pek çok yer olmakla beraber, burada üzerinde duracağımız ziyâretgâhlar sadece Müslümanlarca değil, onlarla beraber Hıristiyanlarca da kutsal sayılan ve âdeta her iki toplumun birlikte gidip ziyaret ettikleri yerlerdir. Çünkü böyle yerler aynı gaye ile iki ayrı dine mensup olan insanları bir araya getiriyor ve aralarında sosyal münasebetlerin kurulmasına yardımcı oluyordu. Şüphesiz bu yaklaşımdan kârlı çıkanlar, siyasi ve kültürel hâkimiyeti ellerinde bulunduran Müslümanlar oluyordu. Ortaya çıkan bu yeni ziyaret yerleri Müslümanlarla Hıristiyanları bir araya

getiriyor, aralarında ahenkli bir münasebetin doğmasına, müsamahakâr davranışların artmasına sebep oluyordu. Görülüyor ki Selçuklular devri Türkiye'si, şu veya bu şekil ortaya çıkmış ve Müslümanlarla Hıristiyanların gidip beraber ziyaret ettikleri birçok müşterek ziyâretgâha sahne olmuştur. Maksudumuz bunların listesini vermek değildir, işaret etmek istediğimiz husus, buralarda Müslümanlarla karşılaşan, onlarla kültür alışverişinde bulunan Hıristiyanların, ruhi yapılarını anlatmaktadır. Bu yerlere gidenlerin çeşitli maddî ve manevî sıkıntıları olan, bu sıkıntılardan kurtulmak için manevî yardım dileğinde bulunmak üzere buralara koşan dertli, çaresiz kimseler oldukları düşünülürse, böyle bir muhitte görecekleleri maddî-manevî yardımların onların ruhlarında ne derin izler bırakacağını tahmin etmek zor olmaz. Vakıflar ve diğer sosyal tesisleri ile dindaşlarına olduğu kadar Hıristiyanlara da kol kanat geren Müslümanların, ziyâretgâhların ruhanî havasına uyarak daha çok yardım yapacakları açıktır (Kemaloğlu, 2013: 1-18) .

Selçuklular devrinde Anadolu'ya gelen ve bu ülkenin fethi ve İslâmlaşmasında emeği geçen Türkmen şeyhlerinin pek çoğu ölümlerinden sonra velî olarak telâkki olunmuş ve mezarları birer ziyâretgâh hâline getirilmişti. Böylece, Türkmen şeyh ve babalarının ziyâretgâh olan mezarları Ortaçağ Türkiye'sinin her tarafını doldurmuş ve Anadolu'yu âdeta bir evliya diyarı hâline getirmişti. Anadolu bu neviden yüzlerce fatih, kumandan, sahabe, evliya, yatır, kerâmet ehli zevâtın ziyâretgâhı ile dopdolu olup bu toprakları vatan yapanlar bu ruhânî zevattır. Meşhur seyyahımız Evliya Çelebi din ayrımı yapmaksızın, gezdiği, gördüğü her yerin ziyâretgâhlarını dikkatlice tasvir etmektedir. (Turan, 1953:531-564; Kemaloğlu, 2013: 1-18; Kemaloğlu, 2014:1-31).

Sar Ahmet Dede Ziyâretgâhı: Bekteş köyünde² metfun olan Sarı Dede'nin, Selçuklu Devletinin çöktüğü sıralarda komşu köy olan Selçik köyüne gelip yerleşen Selçuklu beylerinden olduğu söylenen Sarı Selçuk'un kardeşi olduğu da halk tarafından rivayet edilmektedir.

² Bekteş Köyü, Afyonkarahisar iline 68, Sandıklı ilçesine ise 7 km Doğu mesafede olup Kumalar dağı eteklerinde yer almaktadır.

Türbeler ve Kümbetler

Türbe, Müslümanlardan, büyük âlim, velî, hükümdar, hükümdar zevcesi ve çocukları, emir, vezir ve komutanların kabirleri üzerine inşâ edilmiş, üzerleri özellikle kubbelerle örtülü binalara ve Müslüman olmayanların kabirleri üzerine yapılmış binalara denilmiştir. İslâm büyüklerinin üstü açık olan mezarlarına da onlara hürmeten türbe denir. İran ve Azerbaycan'da türbeye, sonundaki tâyı telâffuz ederek "türbet" derler. Türbelerin çatıları birer kubbe ile kaplanmış olduğundan bunlara "kubbe" de denilmiş, Türklerde ve İran'da bunlara kümbed veya gömbed denilmiştir. Mağrib'de türbelere "marabût" denilir. Şehidlerin gömülü olduğu ve üzerinde onların hatirasına yapılmış olan büyük yapılara "Meşhed" (Şehidlik) adı verilmiştir. Anadolu Selçuklu mimarisinde anıt mezarları önemli bir yer tutar. Kümbet ve türbe şeklinde inşâ edilen bu yapılar arasında camî, medrese ve külliyele bağlı olanlar dışında tek başına bulunanlar daha büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Selçuklulardan günümüze gelen en erken tarihli mezar anıtı, Konya Alâeddîn Camîsi avlusundaki XII. yüzyıldan kalma II. Kılıç Arslan Kümbeti'dir. Bir diğer Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus ise, Sivas'taki medresesinin güney eyvânında gömülüdür ve üzerine tuğladan on kenarlı bir kümbet yapılmıştır. Medrese ve camilere bağlı çeşitli türbe ve kümbetlerden başka ilgi çekici bir mezar anıtı, Tercan'da Mama Hatun Kümbeti'dir. Ahlat, 13. yy. kümbetleriyle dikkati çektiği kadar, mezar taşlarıyla da önemli durulan bir merkezdir. Burada Şeyh Necmeddin, Hasan Padişah, Çifte Kümbetler gibi örneklerin en dikkate değerlerinden birisi, silindir gövdesiyle Ulu Kümbet'dir (Kemaloğlu, 2013: 1-18).

XI.-XIII. Yüzyılda Anadolu'daki Selçuklu Türbeler ve Kümbetleri

Baba İlyas Türbesi: Baba İlyas, bilindiği gibi, Anadolu'ya XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları devrinde, Horasan'dan geniş bir Türkmen kitlesi ile birlikte gelmiş, bugün türbesinin bulunduğu İlyas/Çat köyü çevresine yerleşmiş ve burada kurduğu zaviyede bir Vefâî şeyhi olarak faaliyetlerini sürdürmüş olan önemli bir Türkmen babasıdır. Baba İlyas'ın bu süreçte Türkmenler üzerinde önemli bir etkisi olup Türkmenler de, Baba İlyas'a sarsılmaz bir inançla bağlı idiler. Baba İlyas'ın şöhreti burada her geçen gün artmakta olup ünü Anadolu'da her yere yayılmış, adeta onu ve taraftarlarını bilmeyen kalmamıştı.

Öyle ki torunlarından olup aynı zamanda önemli bir tarihçi olan Elvan Çelebi (760/1359)'nin bize verdiği bilgilere göre, başta o dönemin hükümdarı olan I. Alâeddin Keykubâd olmak üzere pek çok devlet adamının onunla görüşmeyi istedikleri, hatta I. Alaattin Keykubat ile Baba İlyas'ın görüştükleri ve böylece Selçuklu yönetimi ile Türkmenler arasında güzel ilişkiler ve iyi bir diyalog ortamının oluşturulduğu anlaşılmaktadır (Yıldız, 2011:267-285).

Bektâş Baba (Hacı Bektâş) Türbesi-Ömerköy Köyü, 13. yy'ın ikinci yarısı³.

Buharalı Bedrettin Türbesi-Şenköy, 13-14.yy., Beylikler dönemi (Kalafat, 1999:518)⁴. Buhara Halifelerinden Seyyid Muhammed, Seyyid Burhaneddin Efendiler

Hacım Sultan Türbesi: Sandıklı'ya bağlı Susuz köyündedir (Özer-Hüsrevoğlu-Özseki, 2010: 40).

Horasan Baba Türbesi, 1040, Şeyh (Baba) İsmail Kemalettin (Kalafat, 1999:521)⁵.

Kadıncık Ana (Ayni Ana) Türbesi-Seyitgâzi, 13. yy'ın ilk çeyreği, Kadıncık Ana Ümmühan Hatun (Say, 2001:187)⁶.

Kalender (Karakurt) Baba Kümbeti, 1135, Selçuklu Emirlerinden Karakurt baba adı ile de bilinen Kalendar Baba adına yaptırıldığı anlaşılmıştır (Kemaloğlu, 2013,1-18).

Kaygusuz Abdal Türbesi-Kabaca Köyü, 1168, Kaygusuz Abdal (Kalafat, 1999:512)⁷.

Kırkkızlar Kümbeti-Niksar, 12. yüzyılın ilk çeyreği.

Kırmızı Ebe Türbesi-Taşlıca Köyü, Rivayete göre, Alâeddin Keykubat'ın ordularını bir kova ayrıla doyurmuş, ayrılan hâlâ bitmemiştir. Güyâ "Anadolu" kelimesi Kırmızı Ebe'nin askere" doldurayım" demesinden çıkmıştır (Kalafat, 1999:512).

Sarı Saltuk ve Türbesi: Sarı Saltuk'un asıl adı Şerif Hızır'dır. Saltukoğulları beyi Melik şah Saltuk'un tek oğludur. Şerif Hızır'ın Saltuk adını alışı ise bir geleneğe dayanmaktadır. Kahramanımıza Saltuk adını, savaşta yendiği Alyon adlı bir düşmanı vermiştir. Müslüman olan Alyon'a da Saltuk, İlyas adını verir. Bu ad verme olayı dışında eserde geçen diğer ad verme olayları Sal-

³ Eskişehir-Mihalççık.

⁴ Muğla, Milas İlçesi, Selimiye Kasabası.

⁵ Erzurum.

⁶ Eskişehir.

⁷ Ankara, Beypazarı.

tuk'a yenilerek Müslüman olan kişilere Saltuk tarafından bir Türk adı verilmesi ile ilgilidir. Saltuk-nâme'ye göre Sarı Saltuk 99 yıl yaşamış, sonunda düşmanları tarafından zehirlendikten sonra hançerlenerek şehit edilmiştir. Saltuk-nâme'de Sarı Saltuk'un on iki mezarı olduğu belirtilmektedir. Sarı Saltuk, beylerin ve kralların mezarına sahip çıkmak isteyeceklerini söyleyerek her isteyene verilmek üzere birer tabut hazırlamalarını vasiyet eder. Sarı Saltuk'un mezarını kendi ülkesinde bulundurmak isteyenler, kendilerine verilecek tabutta Sarı Saltuk'un vücudunu görecektir. Vasiyete göre adamları Sarı Saltuk'u yıkayıp kefenleyip çerağının yanına getirirler. Ayrıca isteyen beylere verilmek üzere on bir tabut hazırlarlar. Çünkü Sarı Saltuk ölümünden sonra on iki yerde makamının olacağını kendilerine söylemiştir. Çevredeki beylerden ve krallardan her isteyene bir tabut verilir. Tabutu alan, Saltuk'un cesedinin kendisinde olduğunu görür ve ülkesine dönerek cenazeyi defneder. Saltuk-nâme'ye göre Sarı Saltuk'un tabutunu alarak ülkesine götüren krallar ve beyler şunlardır: Tatar Hanı, Eflâk, Boğdan, Rus, Üngürûs (Macar), Leh (Polonya), Çeh (Çek), Bosin (Bosna), Beravati (? Hırvat), Karnata (?). Baba'ya ve Edirne'ye gömülen tabutlarla mezar sayısı böylece on ikiye ulaşmaktadır (Akalın,1998:10-24).

Seyyid Şerif Türbesi-Develi, H.695-M.1295/96, Şeyh Seyyid-i Şerif (Akok-Özgüç,1955: 377-384).

Sitti Zeynep Kümbeti⁸-Battalgâzi, 13. Yüzyılda (Ersoy, 1992:11-15).

Sultanbağı Mezarlığı Eyvan Türbe-Kütahya-13. yüzyıl ortaları.

Şeyh Necmettin Kümbeti-Ahlat, H.619/M.1222, Şeyh Necmettin.

Yusuf Bin Yakub Türbesi-, H.677/M.1278-79 yılları, Yusuf bin Yakup Bey.

Tekkeler:

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasından söz ederken tekke ve zaviyeler üzerinde de durmak gerekir. Çünkü tekke ve zaviyelerin bu hususta gerçekten önemli hizmetleri görülmüştür. Oğuz Türkleri, Anadolu'da yerleştikleri zaman, İslâm âlemindeki tasavvuf cereyanı değişik şekil ve biçim almıştı. Anadolu'da, Selçuklu Devleti kuvvetlenerek birçok Türk-İslâm merkezleri temelleşince, İslâm memleketle-

⁸ Zeynep Hanım Kümbeti.

rinin genel an'anesine uyarak, oralarda da tekkeler kuruldu. Etraftan gelen veya orada yetişen dervişler, şeyhler, Anadolu çevresinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyardırmaya muvaffak oldular. Bunlar arasında İran'dan, Mısır'dan, Irak ve Suriye'den gelmiş bir takım mutasavvıflar olduğu gibi, Horasan ve Mâverâünnehir Türkleri arasında yetişmiş birçok dervişler, hatta Orta Asya'dan gelme Ahmed Yesevî tarikatı mensupları da vardı (Köprülü, 1976:171; Cebecioğlu, 1997: 268).

Tekkelerin, Anadolu'da ilk defa ne zaman kuruldukları bilinmemekle beraber, Anadolu gazâlarına katılan Türkistan gönüllüleri arasında pek çok sayıda şeyh ve dervişin bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple, tekke ve zâviye mensubu olan bu gönüllülerin daha ilk fetih yıllarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yerleşerek zâviyelerini kurdukları tahmin olunabilir. Malazgirt Zaferinden ve ilk fetih yıllarından sonra, zaman zaman, Anadolu'yu tazyik eden Haçlılara karşı cihâd yapmak içinde Doğu İslâm âleminden derviş gurupları gelmiş olmakla beraber, asıl derviş göçü Moğol İstilâsı'ndan sonra vuku bulmuş ve bu devirde Anadolu'ya Sünni veya Şamanî fikirler taşıyan oldukça kalabalık derviş zümreleri gelmiştir. Türkistan ve Buhara'dan, Horasan, Irak ve İran'dan Selçuklu sultanlarının himâyesine sığınmak için Anadolu'ya koşup gelen bu dervişlerden bir kısmı şehir ve kasabalara yerleşirken, bazıları da uçlara, Türkmenlerin yoğun bulunduğu bölgelere ve Hıristiyan topraklarına yakın yerlere yerleşerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Köprülü, 1942:207-293).

Bu Türkmen şeyh ve dervişleri zamanla birer velî telâkki olunmuş ve kendileri için menkıbenâmeler bile vücuda getirilmiştir. Tarihî metinlerde, belli tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin şehir, kasaba ve köylerde yahut yol kenarlarında kurdukları ve gelen-geçene bedava yemek yedirip misafir ettikleri tekkeler için değişik terimler kullanılmıştır. Bunlar arasında ribât, hankah (Eyice, 1971:39-56; Cebeci-

oğlu, 1997: 327)⁹, savma'a (Cebecioğlu, 1997: 620)¹⁰, düveyre¹¹, medrese, imâret, dergâh, âsitane gibi terimler bulunmakla beraber, daha çok tekke ve zâviye terimleri yaygınlaşmıştır. Sosyal bir kuruluş olan tarikat için, benzeri diğer sosyal kuruluşlarda olduğu gibi bir müteşebbis (öncü) bulunması gerekir. İşte bu kişi tarikatta "Şeyh"tir. Şeyh veya müşid, bir bölgede irşada başlamak üzere mezun olup karar verdiğinde yapılacak ilk iş, zikir ve ibadetlerin, tarikatın ruhî eğitim ve öteki disiplin ve terbiye kurallarının uygulanabilmesi için mâbed, çilehâne, halvet mahalli, hamam, namazgâh, aşhane, kiler, fırın, ahır, misafırhane vb. gibi yerlerden meydana gelen bir tekke teminidir (Kara, 1990:28, 80, 216; Uludağ, 1990:42-43).

Tekke mensuplarının, dolayısıyla tekkelerin, Anadolu'nun İslâmlaşması hususunda birinci derecede önemli hizmetleri bulunduğu, irşad ve tebliğ faaliyetleri ile gayr-i Müslimlerin ihtidâsına çalışmış oldukları hususu bizzat tekke mensuplarıncada ifade edilmiş ve bu anlayış menâkıbnâmelere yukarıda belirttiğimiz tarzda intikal etmiştir (Çetin, 1981: 136).

Bir içtimaî yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekkelerin aynı zamanda bir imar ve iskân vasıtası olması ve emniyet ve münakalâtın temini ve dinî propagandabakımından birinci derecede ehemmiyetli tesislerdir. Tekke ve zâviye mensupları, tekke dışında gösterdikleri faaliyetler yanında; coşkun âyinleri, müsamahakâr tutumları ve kurdukları sosyal tesisler ile de pek çok gayr-i müslimi zâviyelerine çekiyor ve onların ihtidâsına sebep oluyorlardı. Bu yeni Müslümanlardan pek çoğu tekke ve zâviyelerde kalıyor; mutaassıb ve hararetili din propagandistleri olarak gayr-i Müslim ırkdaşları arasında İslâm dinini yaymaya çalışıyorlardı.

⁹ Hankâh, Farsça tekke manasında ve tekkenin büyüğüne verilen bir isimdir. Âsitane anlamıyla eşdeğerdır. Bektaşilerde ve bazı tarikatlarda, hankâh şeyhin maddî ve manevî yönetimi altında bulunurdu. Buralar birer dinî müessese, içtimaî yardım kuruluşu, hayır ve şefkat kaynağı, toplantı merkezi ve günümüz tabiriyle birer kulüp mesabesindeki yerlerdi.;Örnek: Boyalıköy Hanıkahı: 13. yüzyılın ilk yarısında, Afyon, Sinanpaşa ilçesine bağlı Boyalıköy'de bulunmaktadır. Aynı avlu içerisinde Eyvan Türbe ve Kureyş Baba Künbeti ile birlikte bir yapı topluluğu oluşturmaktadır; Ebu's Şems Hankahı: Tokat'ta Yaşmeydan Mahallesinde bulunur. H.708/M.1288 yılında, Ebû Şems bin el-Hüseyn tarafından yaptırılmıştır.

¹⁰ Savma'a, Arapça ibadethane anlamında bir kelimedir. İslâm'ın erken dönemlerinde, zaviyelere, savma'a denirdi. Hıristiyan mistikleri de, uzlete çekildikleri yerlere savma'a adı verirdi. Hıristiyanların savma'asına manastır da denirdi. Bu gibi yerler, tefekküre engel teşkil edecek, toplumsal hareketliliğin canlı olduğu yerlerden uzaklarda, dağ başlarında, ıssız yerlerde kurulurdu. Kâşânî, savma'ayı, zikir ehlini, zikrettiğine yaklaştıracak yerler olarak tanımlar.

¹¹ Deyr: Arapça manastır demektir. Tasavvufî olarak şu anlamı ifade eder: İnsanlık alemi..

Bu dinî müesseseler iskâna tesirleri yönüyle de Anadolu'nun Türkleşmesi hususunda hizmet vermişlerdir. Anadolu Türk şehrinin kuruluş ve gelişmesinde, halkın dinî inançlarının temsilcisi olan dervişlerin, gelişme mekânı ile yakın ilgisi olmuştur, Wittek, Köprülü ve başkaları, Anadolu'nun fethinde, Gâzilerin, **Abdalların** bir başka deyişle Horasan erenlerinin önemli bir rolü olduğunu göstermişlerdir.

Anadolu'da pek çok köy adının doğrudan doğruya "tekke" olması veya tekke sözünü ihtivâ eden isimler olması (Tekkeköy, Tekkedere, Tekkevıran, Tekkekaya v.s. gibi)'da tekkelerin Anadolu'nun iskânı hususunda oynadıkları rolü göstermektedir (Kuban, 1968: 60). Gerek Selçuklular gerek Osmanlılar, bilhassa uçların şenlenmesi ve Türk hâkimiyetinin tesisi için, Horasan'dan gelen dervişlere boş araziler gösterip onların buralarda zâviyelerini kurmalarına müsaade ediyorlardı (Barkan, 1952: 295; Çetin, 1981: 138).

12. ve 13. Yüzyılda Anadolu'da yaşayan topluluklara baktığımızda, Moğol istilasından dolayı Anadolu'ya yerleşmiş ve Sünni olmayan düşünce sistemine (heterodoksiye) bağlı önemli şahsiyetler ise: Kalenderi olan, Cemâu'd-Din Sâvî; Cavlaki olan Ebubekrı-i Nıksârî; Haydari olan, Hacı Mübarek-i Haydari ve Şeyh Muhammed-i Haydarî; Babai olan, Baba İlyas-ı Horâsânî ve Baba İshak; Vefai olan, Dede Gargın ve Şeyh Edebalı; Ahi olan Ahi Evran ve de bunların yanı sıra heterodoks ve batini yapıdaki Aleviliğin yayılmasını ve kökleşmesini sağlayan **Hünkar Hacı Bektaş Veli, Barak Baba, Geyikli Baba, Doğlu Baba, Postinpûş Baba, Abdal Musa, Otman Baba, Sultan Sucâu'd Din Veli, Karacaahmet Sultan, Seyyit Battal Gazi, Seyyit Hüseyin Gazi, Seyyit Ali (Kızıl Deli) Sultan, Saru Saltuk** gibi adlar önemli şahsiyetlerin bir çırpıda sayabilinecekleridir.

Anadolu'ya gelen **Abdallar**'da bu iskân faaliyetinde önemli bir yere sahipti. Abdallar, soy itibarıyla Türkmendirler. Bugünkü Anadolu Abdalları Babâî ve Bektaşî Horasan Türkmenlerinin bakiyeleridirler. Abdalların başlıca merkezleri **Seyitgazi** (Altınsapan, 1993: 115; Parman-Altınsapan, 2001: 115-228)¹² idi.

¹² Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde bulunan Battal Gazi Dergâhı Alevilerin ulu bildikleri ve Ehlibeyt soyundan saydıkları Seyit Battal Gazi'nin (675-740) yatırım bulunduğu yerde 1208 dolaylarında kurulmuştur. Bu dergâh yüzyıllardır işlemektedir.

Abdalların bir kısmı **Otman Baba'yı** veya **Baba Şuca'ı** tarikatlarının büyükleri olarak tanırlardı. Âdem'in sünneti diye çıplak gezer, saç, sakal, kaş ve bıyıklarını tıraş ederlerdi. Bunlar İslâm şeriatı hükümlerine uymaz ve şeriat ehlinde hoşlanmazlardı. Muharrem ayında, Kerbelâ şehitlerinin yasını tutarlar, vücutlarında bıçakla yaralar açarlar, sonra büyük bir aşure ziyafeti verirlerdi (Cebecioglu, 1997: 2, 109). Anadolu'da Seyitgazi'den başka, Ankara'nın Kayaş yöresindeki **Hüseyingazi tekkesiyle, Yakup Abdal tekkesi** de Abdallara aittir (Kemaloğlu, 2011:152)¹³.

Hüseyin Gazi Ziyareti ve Tekkesi: Türbe ve tekke Hüseyin Gazi Dağı'nın zirvesine yakındır. Hüseyin gazi ziyaretgâhında Hüseyin Gazi'nin Türbesi ve türbenin doğusunda bir mezar ve mezarın doğusunda etrafı yarım metre kadar yüksek taşlarla çevrili bir adak, niyet kuyusu vardır. Burada bir mezar olmamasına rağmen taşlarla bağlı bezler, ipler vardır. Yine burada çalı ve ağaç ziyaretgâhları vardır.

Yakup Abdal Tekkesi: Ankara bölgesine ilk yerleşen dervişlerdendir. Türbesi, Çankaya ilçesi Yakupabdal Köyü'ndedir. Elmadağı'nın yamacında bulunan bu köy, Osmanlı belgelerinde katiplerce kayıt esnasında, Polatlı'da bulunan Baba Yakup, Kazan'da bulunan Yakup Derviş, Çubuk'ta bulunan Yakup Hasan ile Yakup Abdal isim benzerliği dolayısıyla sehven karıştırılmıştır. Günümüzde Yakup Abdal Türbesi'nde bulunan Arapça kitabeyi: "Bu bina sultanül-evtad Yakup Abdal diye bilinen Derviş Sinan için 1077(1666) Muharreminde yapıldı" olarak okuduk. Arapça kitabenin altına mermer üzerine Türkçe olarak kitâ-be okunmuş ve "Muharrem ayında Sultan Evtad Ebdal Yakup Derviş Sinan bu camii oğlu için yaptı" yazılmıştır. "Sultan'ül evtad" kelimesi sultanların, emirlerin dayanağı, yani danışmanı, müşaviri, en güvendiği kişi anlamına gelir. Bu kitabeden Yakup Abdal (Derviş Sinan)'ın hayatta iken bu bölgedeki manevi nüfuzunu anlatmaktadır.

Hacım Sultan Tekkesi: **Hacım Sultan** tarafından ya da Sandıklı'daki halifesi **Derviş Hacı** tarafından kurulmuş olduğu söylenir. XIII. yüzyılın sonları XIV. yüzyılın başlarında tesis edildiği anlaşılır (Maden, 2013:129-146).

¹³ Gâziyan-ı Rum, Ahiyân-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Abdalar-ı Rum vb. sosyal zümreler için ayrıca bakınız: Kemaloğlu, M. XI- XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Sosyal Zümreler, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Gümüşhane, Sayı:4, Haziran, 2011, s.145-158).

Zâviyeler:

Zâviyeler bir toplanma ve hizmet yeri olup, gerektiği takdirde gelen ve gidenlere konaklama yeri olarak hizmet veren mekânlardır (Çağatay, 1974:51-52; Güllülü, 1977: 8). Ayrıca, zâviyeler, tekkeler gibi tarikat etkinliklerinin yürütüldüğü, daha çok kırsal alanlarda kurulan ve farklı işlevleri olan yapılardır. Zâviyelerde görev yapan şeyhlere, zâviyedâr, buralarda oturan dervişlere de, zâviyenişin denirdi.

Zâviyeler de özelliklerine göre:

- **Tarikat zâviyeleri,**
- **Ahi zâviyeleri**
- **Zâviyeli Camîler** olarak üçe ayrılır (Faruki- Ocak, 1964:468-476; Sami, 1998:674; Develioğlu, 1998:222; Akay, 1995:111-112).

İslâm âleminde zâviyelerin doğuşu konusu, tasavvuf akımının başlangıcı konusu ile paralellik arz eder (Ocak, 1978:247; Kemaloğlu, 2012:111-140).

Bir tasavvuf müessesesi olarak zâviyelerin İran, Horasan ve Mâverâünnehr bölgelerinde de yaygın bulunduğu müşahede ediliyor. Daha X. yüzyılda Fergana, Merv, Semerkant, Buhara ve Gürcan dolaylarında sûfler için irili ufaklı sayısız hânîkâh (zâviye)'ler vardı.

Buraları daha önce Budizm ve Maniheizmin yaygın bulunduğu alanlar olduğu için adı geçen dinlere ait manastırlarla doluydu (Esin, 1972:345). Büyük Selçuklulara gelince, onlar da imparatorluğun her yanını camî, medrese ve kervansaraylarla doldurmuşlar, bu arada tabii olarak hânîkâhlar da yapmışlardır. Nizâmü'l-Mülk (1092) fakihlere, ulemaya imparatorluğun muhtelif yerlerinde, medreseler (Nizâmiye Medreseleri) yaptırdı, bir yandan da zâviyeler inşâ ettirmekte, bu maksatla yılda 600.000 dinar harcamaktaydı. İran'da ve Türk nüfusunun az bulunduğu Suriye'de yığınla hânîkâh ve ribât yaptırmıştı. sadece Şam'da 9, Hâlep'te 7 hânîkâh ve ribât vardı (Turan, 1993: 237-239; Ocak, 1978: 251).

Zâviyeler, normal olarak öteki bütün sosyal müesseseler gibi buldukları zaman ve mekânın gerektirdiği içtimaî, iktisadî ve dinî şartlara bağlı olarak dinî-tasavvufî fikirlerin yayılması ve yaşanması amacıyla kurulan müesseselerdir. Kurulan zâviyeler tıpkı ortaçağ manastırlarındaki gibi masraflarını kendi üretim güçleriyle karşılıyorlardı. Bu zâviyelerin etrafında tarlalar, bahçeler, bağlar ve değirmenler meydana geliyor, hayvan sürüleri besleniyordu. Dervişler hem kendi ihtiyaçlarını, hem de gelip gecen yolcuların masraflarını bizzat kendi emekleriyle karşılıyorlardı. Selçuklular dönemi ile Osmanlıların ilk zamanlarında zâviye şeyhleri, muhtelif tarikatlara mensup kerâmet sahibi velîler hüviyetindedirler. Haklarında yığınla Menkâbeler teşekkül etmiştir. Meselâ bunlar arasında **Hacı Bektâş**¹⁴, Ahi Evran gibi birçokları sayılabilir.

Boş arazilere veya yeni fethedilen topraklardaki köylere yerleşen gâzi-dervişler ve şeyhler için durumun biraz başka olduğu görülüyor. Buradaki zâviyelerin kurucusu olan şeyhler, yerleştikleri yerlerde bir hanedan kuran ve yaşadıkları toplumun yöneticisi bulunan şahsiyetlerdir. Bu şeyhler bütün akraba ve aşiretleriyle birlikte yaşıyorlardı (Barkan, 1952: 284, 285, 295, 296; Ocak,1973:129-208).

Bu zâviyelere uğrayan yolcular orada herkese açık bir misafırhane, yatacak yer ve yiyecek bulabilmektedirler. Hatta bunlardan bazılarında mevcut kazan ve tepsilerin adedi hiç olmazsa ayın ve bayram günlerinde büyük miyasta yemek dağıtıldığını ispat etmektedir. Meselâ, Hasköy'ün köylerinde, **Yağmur Oğlu Hasan Baba** zâviyesinde, 16 kazan, 37 tepsi ve 15 bakraç vardır ve senede 350 kadar adak koyun kesilmektedir, Çirmen'de **Hışır Baba Zâviyesi**'nde sekiz kazan, 16 tepsi vardır. Diğer birçoklarında gerek yemek takımları gerek halı, yatak ve yorgan çoktur (Barkan, 1952: 304).

---

14 Hacı Bektâş hazretleri ile ilgili ayrıca; Kemaloğlu,M. “Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması ve Hacı Bektaş-ı Veli”, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Dergisi, Sayı:5, Almanya, 2012,s.111-140 adlı çalışmamıza bakınız.

Anadolu topraklarında zâviyeler Anadolu'nun iskânı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması konusu ile paralellik arz eder. Bu ülkede zâviyeler, ilk devirlerde bir iskân unsuru olmuşlardır. Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında en önemli rolü oynamışlardır. Anadolu'ya, özellikle, XIII. yüzyıl başlarından itibaren vuku bulan göçlerde değişik tasavvuf mekteplerine bağlı Sünni veya Şamanî derviş gurupları gelmişlerdi. Bunlar fethedilen topraklarda yerleşiyor ve müritleriyle beraber zâviyeler açıyorlardı. Mâverâünnehr, Harzem, Horasan, Azerbaycan ve Suriye'den göç eden bu derviş ve şeyhler çoğunlukla Türk olmakla beraber, İran veya Arap asıllı olanlar da vardı. Şüphesiz bunların her biri geldiği yerin fikir cereyanlarının etkisi altında olduğundan XIII. yüzyılda Anadolu değişik tasavvuf akımlarının kaynaştığı ve yeni sistemlerin ortaya çıktığı renkli bir ülke olmuştu. Kübrevîlik, Sühreverdilik ve Melâmîlik gibi yüksek zümre tarikatlarına mensup olan şeyhler Konya, Kayseri ve Sivas gibi büyük kültür merkezlerine yerleşerek zaviyelerinde faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Şehirlerde bir şeyhin zâviyesi etrafında meydana gelen mahallelerin çokluğu, zâviye adıyla anılan sayısız mahallelerden anlaşılmaktadır (Barkan, 1952: 303-304).

Zâviyelerin önemli diğer bir hizmeti de Anadolu ve Rumeli'nin İslâmlaştırılması sırasında olmuştur. Yeni fethedilen topraklarda müsamahacı ve telifçi olmaları sebebiyle çevrelerine birçok Gayri Müslimi cezbeden şeyhler Müslümanlığı kolayca kabul ettiriyorlardı. Gayri Müslimler ya ateşli ve coşkun, esrarlı dinî ayinlerin veya din farkı gözetilmeden hastalara ve yoksullara yapılan yardım etkisiyle Müslümanlığı kabul ediyordu (Turan, 1979: 166-167). İlk devirlerde özellikle hudut bölgelerinde Bizans'ın ağır vergilerinden bıkmış ve ezilmiş ahaliye İslamiyet'in bu zâviyelerde sunulan popüler şekli çok ilgi çekici geliyordu (Witteck, 1944:114-15).

Şehir ve kasabalardaki yüksek tabakaya mensup şeyhlerin kurdukları hânîkâh ve zâviyelerden başka, yol üzerinde, köylerde ve göçebe muhitlerinde yaşayan ehlişünnet ve cemaat dışı şeyhlerin kurdukları zâviyeler vardı. Samimi birer Müslüman olmalarına rağmen, eski Türk inanç ve geleneklerinin etkisini hâlâ taşıyan **"baba"**, **"dede"** ve **"abdal"** lakaplı

okumamış, bu derviş ve şeyhler daha çok köyleri ve göçebe muhitlerini seçiyorlardı. Bunda ince dinî ve tasavvufî konularla uğraşacak bilgi seviyesine sahip olmamaları kadar, şehirlerdeki Sünnî çevreler ve şeyhlerle de pek anlaşamamalarının rolü de vardı.

Anadolu'yu, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren dolduran bu derviş ve şeyhler arasında şüphesiz aslında bir geçim sağlamak için gelen serseri ve maceracı kimselerin bulunduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Söz konusu ehli-sünnet ve cemaat dışı dervişlerin daha çok Kalenderilik, Vefâîlik, Yesevîlik ve Haydarîlik gibi o devir Anadolu'sunda yayılmış tarikatlara bağlı oldukları müşahede edilmektedir. XIII. yüzyılda bütün Suriye ve hatta Mısır'da yığınla zâviyeye sahip olan Kalenderîlerin Anadolu'da da birçok zâviyeleri vardı (Turan, 1953: 543-546). Haydarî şeyhlerinden meşhur Hacı Mübârek-i Haydarî'nin, Konya'da, Mevlânâ zamanında büyük bir zâviyesi olduğunu Eflâkî bildiriyor. Ayrıca bu zatın bazı halifelerinin öteki şehirlerde zâviyeleri vardı. Muhtemelen Vefâîye tarikatından olup 1240'larda önemli bir ayaklanma çıkartan ve kendisini peygamber ilân eden Baba İlyas-ı Horâsanî'nin, Çat (Amasya'ya bağlı şimdiki İlyas köyü)'daki zâviyesini burada anmak gerekir. Bu zâviyeden yönetilen ayaklanma, Anadolu Selçuklu Devleti'ni son derece sarsarak nihayet arkasından Moğol İşgali'ni kolaylaştırmıştır. Baba İlyas'ın çok sayıdaki halifelerinin ise Tokat, Kırşehir, Çorum gibi Kuzey-Doğu Orta Anadolu şehirlerinde çeşitli zâviyeler bulunuyordu (Ocak, 1978: 255).

Bazen bir Hıristiyan köyünde, bir manastırın, kilisenin yerine veya yanına kurulan zâviyeler, zamanla oradaki Hıristiyan azizine ait Menkâbelerin zâviyeyi kuran şeyhinkine karışmasına, böylece her iki din mensupları arasında bir yaklaşmanın ortaya çıkmasına imkân veriyorlardı. Bunun en güzel örneğini **Hacı Bektâş** ile **Baba İlyas-ı Horasani** teşkil ederler. Hacı Bektâş Müslüman ahali tarafından kutsal bir **vefî** kabul edilirken bölgedeki Hıristiyanlarca da **Saint Charalambus** olarak takdis olunmaktaydı. Çorum yakınlarındaki **Elvan Çelebi Zâviyesi** civarında ise **Baba İlyas-ı Horasani** ile **Saint Georges** halk tarafından aynı kimse olarak kabul ediliyordu (Türkiye Mektupları, 1939:77-78).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılması üzerine bağımsızlıklarını elde etmek için harekete geçen mahallî beylikler, otoritelerini sağlamak amacıyla kendi topraklarında yaşayan şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzlarından faydalanmak yoluna gidiyorlar, zengin vakıflara dayalı yeni zâviyeler ve tekeler açıyorlardı.

Tarikat Zâviyelerine bakacak olursak:

Ahî zâviyeleri: Ahiliğin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da görülmeye başladığı bilinmekte, daha önce tarih kaynaklarında ahî adlarına rast gelinmemektedir (Gölpınarlı, 1954: 3-50). Eflâkî, Mevlâna zamanında Konya'da yaşayan ve burada zâviyeleri olan bazı Ahilerin isimlerini anar ki bunlar, Ahî Ahmed Şah, Ahî Kayser, Ahî Çoban ve Ahî Mahmud gibi kimseler olup özellikle birincisinin binlerce müridi olduğu söylenmektedir. Bu kayıtlar ahî zâviyelerinin, XIII. yüzyılda ne kadar yaygın olduklarını az çok gösterecek niteliktedirler (Ocak, 1978: 258-259).

Rufâî zâviyeleri: XIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Rufâî zâviyelerinden söz eden kayıtların kaynaklarda yer aldığı görülür. 1258'de Bağdad'ın Hülâgû tarafından tahribi üzerine merkezi burada bulunan ve o sıralarda Irak'ın her tarafına yayılmış bulunan bu tarikatın Anadolu'ya da sıçrayacağı tabiidir. Moğollarla temastan sonra Orta Asya Türk-Moğol Şamanizm'inin bazı etkilerini alarak aşağı halk tabakalarında değişik bir biçim bulan bu tarikat mensuplarının şehir ve kasabalarda daha çok fakir ahaliden meydana geldiği düşünülürse, Rufâî zâviyelerinin de başta Konya olmak üzere diğer şehirlerde yer aldıkları tahmin edilebilir.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1273)'den (Kantar, 1992:14) sonra bir tarikat haline gelen ve süratle yayılan Mevlvî zâviyelerini de anmak gerekir. Özellikle Moğol boyunduruğundan bıkmış ve ümidini kaybetmiş Anadolu şehir halkı için Mevlvîlik bir teselli kaynağı halini almıştı. Mevlvî şeyhleri hemen her büyük şehirde zâviyeler açıyor, birçok müritler yetiştiriyorlardı. Merkezi Konya'daki Dergâh-ı Mevlânâ olmak üzere gerek Kara-

manoğulları gerekse Osmanlılar zamanında Mevlevîliğin kazandığı önem, tarikatın zâviye ve tekkelerinin sayısını gittikçe arttırıyordu.

Bektâşîliğe bakıldığı zaman, XV. yüzyılın başlarında Hacı Bektâş-ı Velî (1271) adına kurulan bu tarikatın zâviyelerinin Anadolu’da hızla yayıldığı görülüyor (Haslok, 2000:2). Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan çıkan sonuca göre Bektâşî zâviyeleri en çok Orta Anadolu’da eskiden Babaî hareketinin merkezi olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas ve Kırşehir ile Konya, Ankara, Harput ve Erzurum dolaylarında ve güneyde Antalya civarlarında bulunduğu anlaşılmaktadır (Köprülü, 1935: 142).

Yüzyıllar boyunca Türk halkının dinî, içtimaî ve fikrî hayatını yoğuran zâviyeler, gayri Müslim halkın da memlekette Müslüman ahali ile uzlaşmış bir şekilde yaşamasını kolaylaştırmıştır (Ocak, 1978: 268,269; Kemaloğlu, 2013:1-31).

Demirşeyh Zaviyesi: Çorum civarındaki ilk Bektâşi zaviyelerinden biri, Karahisardemirli Köyü’ndeki Demirşeyh Zaviyesi’dir. Demirşeyh, XIII. yüzyılda Çorum ve civarına gelen ilk alperenlerdendir. Asıl adı Mehmet’tir. ‘Demir Şeyh’ ismi kendisine öldükten sonra verilmiş olup rivayete göre türbesinde bulunan yekpare demirden almıştır. Kendisi Sarışeyh ve Âşık Paşa’nın halifelerinden Balışeyh’in küçük kardeşidir. Bizans döneminde günümüzde Çorum’a bağlı Sungurlu kazasında kendi adıyla anılan köye yerleşmiştir. Demirşeyh’in Türbesi, Sungurlu ve civarının Türklerin eline geçmesinden sonra yapılmıştır. Türbenin yanında tekkesi vardır (Haksever, 2008:67-87).

Ocak Köyü (Kemaliye-Erzincan), XIII. yy. da Hz. Muhammed soyundan gelen seyyitlere tanınan “Yeşil sarık sarma” hakkına sahip **Hıdır Abdal Sultan**’ın zaviyesi etrafında, söylenceye göre; 12 hane ile kurulmuştur. Çeşitli devirlerdeki Osmanlı kayıtlarından ve padişah fermanlarından elde edilen bilgiye göre Hıdır Abdal Sultan’ın cediti Hz. Hüseyin’in oğlu Zeynel Abidin’dir. Ocak Köyü Osmanlı devrinde gelip geçene yemek veren

bir vakıf niteliğindedir. Hıdır Abdal Sultan, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli der-
vişlerinden olup, tarikat törelerine göre “Düşkünler Ocağı” mürididir (Ya-
man, 1998: 27-34).

Hüdavendigâr İmaretî: Edirne'nin en eski camii olarak **Hacı Bek-
taşî Veli**'nin izni sonucu 300 dervişi ile Edirne'ye gelip Hızırlık denilen
mevkide yaptırdığı mescittir. Fetihden sonra Murad Hüdavendigâr bu mes-
cidi genişletmiş ve ismi Hüdavendigâr Camii diye anılmaya başlanmıştır.
Bu imaret Tunca Nehri kıyısına yapılmış ve nehirden gelebilecek sel tehli-
kelerine karşı taş duvarla korunmuştur. Fakat 973/1565–1566 yılında mey-
dana gelen selde taş set yıkılmış ve zaviye zarar görmüştür (Evliya Çelebi,
2006:560; Diktaş, 2008:66).

Mesudiye Dergâhı, Amasya, Harzemli Taceddin- Ebul-Vefa'nın
halifelerinden Sultan Birinci Mesud yaptırmıştır (Şapolyo, 1963: 416-417;
Saltık, 2009, 81).

KAYNAKÇA

- Akalın, Şükrü Haluk. (1998): Sarı Saltuk'un Türbe ve Makamları Üzerine, I. Türk
Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi, 12-17 Ağustos, s.10-24.
- Akay, Hasan. (1995): Zaviye, İslamî Terimler Sözlüğü, İstanbul.
- Akok, Mahmut-Özgüç, Tahsin. (1955): "Develi Abideleri", Bel: 19, Sayı: 76, Ankara,
s. 377-384.
- Altınsapan, Erol. (1993): "Eskişehir Seyitgazi Külliyesi", Dekorasyon Dergisi, Sayı:
45, s.115.
- Barkan, Ö. L.(1952): İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler,
Vakıflar Dergisi, Sayı: II, Ankara, s. 279-304
- Cahen, Claude. (1979): Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem.(1997): Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara.
- Çağatay, Neşet. (1974): Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik, Ankara.
- Çetin, Osman. (1981):Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı, İs-
tanbul, Marifet Yay.

- Danışman, H. Günhan. (1998): "Samsun Yöresi Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Caminin İncelenmesi", IX. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara, C. I, s. 135-144.
- Develioğlu, Ferit. (1998): Lügat, Ankara.
- Diktaş, Arzu, XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne'de Sosyal Hayat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.
- Duran, Remzi. (2006): Konya Alaeddin Camisi Kitabeleri, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Durukan, A. (1998): "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler", Vakıflar Dergisi, XXVII, s. 15-36.
- Eraşar, Osman. (2007): "Evdır Han", Anadolu Selçuklu Dönemi Selçuklu Kervansarayları, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Ersoy, Bozkurt. (1992): "Eski Malatya (Battalgazi) Türk-İslam Eserleri", Kültür ve Sanat, 4/6, Aralık, s.11-15.
- Es, Muharrem. (2005): Ahilik ve Yerel Yönetimler, I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu 12-13 Ekim 2004, Kırşehir, C. 1, Kırşehir, s.451-452.
- Esemenli, Deniz. (1989): "Alaeddin Camî ve Medresesi", T.D.İ.A., C.2, İstanbul, s.328-329.
- Esin, Emel. (1972): "Burkan ve Mani Dinlerin Çevresinde Türk Sanatı", T.K.A.E., II/332, İstanbul, s.345.
- Eskici, Bekir. (2006): "Malatya", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Evliya Çelebi. (2006): Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III, İstanbul.
- Eyice, Semavi. (1971): "Anadolu'da Orta Asya Sanat Geleneklerinin Temsilcisi olan bir Eser: Boyalıköy Hanıkahı", Türkiyat Mecmuası, C.XVI, İ.Ü.T.E, s.39-56.
- Faruki, S.-Ocak, A.Y. (1964): "Zaviye", İ.A., C.13, İstanbul, s.468-476.
- Gölpınarlı, Abdulkaki. (1950): "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", İ.Ü.İ.F. Mecmuası, C:11, İstanbul, s.3-50.
- Güler, Mustafa, Kolay, İlknur Aktuğ. (2006): 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, İTÜ Dergisi/A, Mimarlık, Planlama, Tasarım, C.5, Sayı: 2, Kısım: 1, Eylül, s.83-90.
- Güllülü, Sebahattin. (1977): Ahî Birlikleri, İstanbul.
- Güzel, Abdurrahman. (1989): "Alanya'da Ziyaret ve Ziyaret Yerleri", Antalya III. Selçuklu Semineri Bildirileri 10-11 Şubat 1989, Antalya Valiliği Yay., İstanbul, s.71-78.

- Haksever, Ahmet Cahid, “Çorum Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçleri ve Fonksiyonları”, EKEV Akademi Dergisi, Sayı:36,Erzurum, 2008,s.67-87.
- Haslok, F.R. (2000): Bektaşî Tetkikleri, çev.Râgıp Hulusi, Ankara.
- İlter, Figen. (1975-76): "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX, s. 13-49.
- Kalafat, Yaşar. (1999): Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivine Göre Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I, C. 40, s. 511, dergiler. ankara. edu. tr/detail. php?id=37&sayi_id=743.
- Kanar, Yüksel. (1992): Mevlânâ Celâleddin Rûmî, İstanbul.
- Kara, Mustafa. (1990): Tekkeler ve Zaviyeler, Dergah Yay., İstanbul.
- Karamağralı, Haluk. (1982): "Konya Ulu Camî", Röleve ve Restorasyon Dergisi, Sayı 4,s.121-132.
- Kemaloğlu, M. (2013): XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dini Eserlerinden Kümbet-Türbe-Ziyâretgâh-Namazgâh ve Câmiler, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 39, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan, s. 1-18.
- Kemaloğlu, M. (2014a): "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârüşşifalar", Hikmet Yurdu, Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, Ocak-Haziran/1, s. 289-301.
- Kemaloğlu, M. (2014b): Türkiye Selçuklularında İçtimaî Müesseseler ve Eserler, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Academic Journal of History and Idea, Cilt:1/Sayı:4/Aralık/2014 ISSN:2148-2292, Volume:1/Number:4/December, s.1-31.
- Kemaloğlu, M. (2015): "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler)", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,Cilt:2/Sayı:5/Mayıs,s.62-79.
- Kemaloğlu,M. (2011): XI- XIII Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Sosyal Zümreler, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Gümüşhane, Sayı:4, Haziran,s.145-158
- Kemaloğlu,M. (2012): "Selçuklular Döneminde Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması ve Hacı Bektaş-ı Veli", Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Dergisi, Sayı:5, Almanya,s.111-140
- Köprülü, Fuat. (1935): "Abdal", Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, 1.Fasikül, İstanbul.

- Köprülü, Fuat. (1942): "Ribat", Vakıflar Dergisi, C:II, Ankara, s.167.
- Köprülü, Fuat. (1970): İslâm Sûfi Tarikatlarına Türk-Moğol Samanlığının Tesiri, İlahiyat Fak. Dergisi, XVIII, 141-152.
- Köprülü, Fuat. (1976): Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara.
- Kuban, Doğan. (1968): "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", V.D., Sayı: VII, s.60.
- Kümbet Maddesi.(1979): Rehber Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1984, s. 56.
- Maden, Fahri, 2013, Sandıklı'da Bektaşilik, Bektaşî Tekke ve Türbeleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı 66 ,129-146.
- Mescit. İ.A., C.VIII, İstanbul, s.1-118.
- Mülayim, Selçuk. (2000): "İplikçi Camî", TDV.İ.A., C.22, İstanbul, s.373-375.
- Namazgah Maddesi. (1984): Rehber Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, s.38.
- Ocak, A. Yaşar. (1973): "XIII, Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok) da Bir Babai Şeyhi:Emirci Sultan", Tarih Enstitüsü Dergisi, IX, s.129-208.
- Ocak, A. Yaşar. (1978): "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, S:XII,, s.247.
- Oral, M. Zeki. (1948): "Malatya Kitabeleri ve Tarihi", III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943) Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, s.437.
- Oral, M. Zeki. (1961): "Konya'da Sırçalı Medrese", Bel: 99, T. T. K. Yay., Temmuz, Cilt: XXV, s. 355-396.
- Oral, Zeki. (1962): "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", V.D., Sayı V, Ankara, 23-77.
- Özbek, Yıldırım. (2001): "Kayseri'de Bilinmeyen Bir Selçuklu Yapısı Yazır Köyü Camî", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, C.2, Konya, s.147-152.
- Özer, M., Hüsrevoğlu, H. ve Özseki, A. (2010). Belgelerle Sandıklı ve Yunus Emre.
- Öztürk, Nazif. (1991): "Vakıflar Arşiv kayıtlarına göre Niksar Vakıfları", V.D., Sayı:XXII, Ankar, s.45-68.
- Parman Ebru-Altınşapan Erol. (2001): "Eskişehir-Seyitgazi-Kümbet Köyü'nde Himmet Baba Türbesi ve Devşirme Malzemesi", Yıldız Demiriz'e Armağan, İstanbul, s. 115-228.
- Saltık, Veli. (2009): Türkmen İsyanları, Kuloğlu Yay.
- Sami, Şemseddin. (1998): Kâmus-ı Türkî, İstanbul.
- Say, Yağmur. (2001): "Seyyid Battal Gazi Kültü ve Seyyid Battal Gazi Külliyesi",

- Tarihte Eskişehir Sempozyumu-1 (2-4 Kasım 1998), Eskişehir, s.171.
- Sümer, Faruk. (1985): Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar), Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1963.
- Şimşir, Zekeriya. (2001): "Konya'daki Selçuklu Çini Dekorasyonunda Kufi ve Ma'liki Yazı", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri 11-13 Ekim 2000, Konya, C.II, S.Ü.S.A.M, Konya, s.311-331.
- Tanyeli, Uğur. (1987): Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (XI.-XV.Yüzyıllar), Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, O. Cezmi. (1971): "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camî", Önyasya, C. VII, s. 75.
- Turan, Osman. (1979): Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, C:I-II, İstanbul.
- Turan, Osman. (1993): Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul.
- Turan, Osman.(1939): "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s.531-564.
- Türkiye Mektupları, trc, Ö. R. Doğrul, İstanbul.
- Uğur, M. Ferit. (1941): "Tavus Baba", Konya, V/37, s.15-17.
- Uğurlu, Ergül. (1968): "Ankara Kızılbaş Camî Minberi", T.E.D., Sayı 10, s.75-88.
- Uluçam, Abdüsselam. (1995): "Eski Van'da Selçuklu İzleri", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyetleri Semineri, (Konya, 25-27 Nisan 1994, Bildiriler), Konya, s.53-67.
- Uluçam, Abdüsselâm. (1996): "Eski Van'daki Mimari Anıtlar", Türkiye İş Bankası Kültür Sanat Dergisi (Van Özel Sayısı), Sayı 32, Ankara, s.19-24.
- Uludağ, Süleyman. (1990): "Takdim", Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul, s.42-43.
- Ünal, Hüseyin Rahmi. (1984): "Eber Künbeti ve Sarı Lala Türbesi (Afyon)", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, İzmir, s. 187-188.
- Witteck, Paul. (1944): Menteşe Beyliği, trc. O. Ş. Gökyay, Ankara.
- Yaman, Ali, (1998). "Kızılbaş Alevilerinin Düşkün Ocağı Hıdır Abdal Sultan ve Ocak Köyü", Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Dergisi, IV/8, Kış, s. 27-34.

- Yaman, Ali. (2005): "Türk Dünyasında Ziyaret Kültürünün Ortak Bazı Unsurları Hakkında", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi-Manas Üniversitesi Komedik İlimler Journalı, Bişkek, Sayı: 14, ss.29-37.
- Yıldız, Harun. (2011): "Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri: Amasya Yöresi Örneği", I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, (07-09 Mayıs 2010, Çorum), I, Ankara, s.267-285.

RELIGIÖSE ARCHITEKTUR IM GEBIET DER RUM-SELDCHUKEN

Muhammet KEMALOĞLU

Zusammenfassung

Anatolien erlebte seit dem 11. Jahrhundert eine türkische Einwanderung. In dieser Zeit sind viele wertvolle Werke in Anatolien entstanden, die ein Produkt der Verschmelzung der türkisch-islamischen Architektur der Großen Seldschuken, die sie im Iran zuvor etablierten hatten, und der anatolischen Kultur sind. Diese Werke wurden zum Fundament der Architektur der anatolischen Fürstentümer und der Osmanen. Man kann sagen, dass, wenn man die Kunstwerke der anatolischen Seldschuken untersucht, sie in erster Linie vom Islam, der vorislamischen türkischen Kultur und lokalen Kulturen beeinflusst sind. Wir haben sichere Kenntnis darüber, dass die Seldschuken versuchten, dieses Gebiet, das ihnen nun zugänglich war und mit dem sich die türkischen Seldschuken nach ihrer Eroberung und der Gründung des Reiches der Rumseldschuken verbunden fühlten, mithilfe von religiösen, sozialen und wirtschaftlichen Institutionen zu einem echten türkischen Vaterland zu machen und eine funktionierende Wirtschaft aufzubauen. Man betrachtete es als notwendig, diese Einrichtungen der Seldschuken - die zuweilen durch die Initiative von Regierungsbeamten, zuweilen durch die Anstrengung der Bürger oder sehr oft durch den Segen und die Kraft von Sufis ins Leben gerufen wurden - im Hinblick auf den Dienst, den sie leisteten, einer Kategorisierung zu unterziehen, damit man ihre Bedeutung für die Konversion besser untersuchen kann. Ihre Kategorisierung ist jedoch nicht so einfach, da es schwierig ist, zu bestimmen, ob eine Einrichtung religiöser, sozialer oder etwa wirtschaftlicher Natur ist. Es liegt natürlich nahe, dass Moscheen religiöse Einrichtungen sind, jedoch die Frage, ob (z.B.) Medresen (religiöse Schulen), wo die religiösen Wissenschaften gelehrt wurden, als soziale oder etwa als religiöse Einrichtungen betrachtet werden sollten, bleibt noch zu klären. Dazu kommt noch das Fehlen einer ordentlichen Methode zur Klassifikation von Werken, die zur Kultur der Bektaschi gehören. Dies im Auge behaltend werden wir uns für unsere Zwecke damit begnügen, mit vorhandenen und akzeptierten Klassifikationen zu arbeiten und uns bemühen, religiöse Werke der Bektaschi Kultur (gebührend) vorzustellen.

Schlüsselwörter: 11. Jahrhundert, Rum-Seldschuken, türkisch-islamische Architektur, Moschee, Medrese, *İmâret* (öffentliche Suppenküchen), Karawanserei, Alevitentum, Bektaschi-Glaube, die *Abdal*, Hacı Bektaş Veli